

og Paulus, opfattes også som kongelig propaganda vendt mod bisp Valdemar. Tolkningen er stik imod den gængse i 'politisk kunsthistorie', at motivet manifesterer kirkemagten ved at understrege dens basering på Kristus selv, en opfattelse, der herhjemme er udviklet af Ulla Haastrup (Den Ikonographiske Post 1972 nr. 3-4). Forfatteren forfølger motivet nordover og konstaterer, at den skriftrulle, hvormed lovoverrækkelsen foretages i Slesvig, nu gerne afløses af en bog. Dette ser forfatteren som bestyrkelse af sin tolkning, ifølge hvilken 'gådens' løsning skulle findes i den bekendte fremstilling af *traditio legis* med to stiftere på reliefferne fra Sdr. Kirkeby på Falster (i Nationalmuseet). Navnet 'Walterus', som findes indristet ved siden af Peter, opfattes som en henvisning til Petrus Valdes, mens stifternes gaver, en kalk og måske en oblat, i lyset heraf tolkes som bekendelse til de kætterske valdeseres utrakvistiske nadverlære. Det valdesiske tankegods, mener forfatteren, kunne udmærket være kommet til Norden med relieffets stenhuggere, som han formoder har været lombardiske. Hvordan de da skulle have omvendt relieffets stiftere til deres kætteri og andre med dem, meldes der intet om.

Det er principielt altid positivt, når nogen udefra sætter sig for at forske i skandinavisk materiale. Og Werner Steinwarders omfattende litteraturliste med mange dansksprogede titler vidner om gode intentioner. Man må dog tvivle om, hvor meget han reelt har læst og forstået, for ofte skrives der direkte imod både hårde facts og solidt underbyggede synspunkter i den anførte litteratur. Bogen, der indgår som 'Beiheft' til tidsskriftet Mediaevistik, er illustreret, men oftest er fotografierne, som allerede berørt, af ringe kvalitet og således lidet informative for læseren.

Ebbe Nyborg

FRANK SOBIECH: *Herz, Gott, Kreuz. Die Spiritualität des Anatomen, Geologen und Bischofs Dr. med. Niels Stensen (1638-86)*, (Westfalia Sacra, bd. 13), Aschendorff Verlag, Münster 2004, XX + 392 sider, ill., 64 euro, ISBN 3-402-03842-0.

Litteraturen om den danske anatom, geolog og biskop Niels Steensen er ganske omfattende. Hans naturvidenskabelige og teologiske skrifter og hele hans brevsamling er udgivet, for store deles vedkommende også i oversættelse, og en serie biografier og samleværker er helliget hans liv og værk. Alligevel udfylder nærværende afhandling, der er en tysk teologisk doktorafhandling (Dissertation), et hul. Det skyldes ganske enkelt, at langt de fleste Steensen-forskere enten har interesseret sig for hans person og dramatiske livsvej eller for hans naturvidenskabelige virke og skrifter. Hvis man ser bort fra et par mindre bidrag, er Steensens teologiske skrifter ikke blevet underkastet egentlig analyse. Det skyldes bl.a., at Steensen fra at være naturvidenskabsmand gik over til at være sjælesørger, ikke teolog i akademisk forstand. Hans teologiske skrifter var aldrig tænkt som »videnskab« på samme måde som hans anatomiske og geologiske skrifter, og Leibniz' berømte ord om, at Steensen var en stor naturvidenskabsmand, men en mådelig teolog, rammer derfor helt ved siden af. Det er imidlertid ikke det samme som, at Steensens teologiske værker er uinteressante. De er bare interessante på en anden måde, og derfor bærer Sobiechs afhandling heller ikke ordet »Theologie«, men »Spiritualität« i undertitlen. Spiritualitet betyder i denne sammenhæng så meget som »åndelig indstilling«, »fromhed«, »religiøs mentalitet« og er et i nyere katolsk sprogbrug meget anvendt begreb. Der findes f.eks. en *Dictionnaire de la Spiritualité, Ascétique et Mystique. Doctrine et Histoire* (16 bind, Paris 1937-95), som forfatteren jævnlige trækker på. Nu

indrømmer Sobiech straks, at Steensen selv ganske vist har efterladt sig en hel række skrifter af spirituelt indhold (breve, prædikenskitser, opbyggelige skrifter, personlige optegnelser etc.), men ikke noget spirituelt system. Og dog er det netop det foreliggende værks ambition at levere en systematisk undersøgelse og fremstilling af Steensens spiritualitet på basis af en gennemgang af alle bevarede skrifter. Dette problem løses på en meget håndfast måde, idet der opstilles en systematik byggende på en kombination af klassisk katolsk teologi, begreber fra barokkens mystik og enkelte helt moderne nøgleord. Dette resulterer i et tæt vævet net af begreber, der lægges ned over Steensens skrifter, som således ordnes og udlægges, uden smålig skelen til, om Steensen på det pågældende punkt er original eller konventionel. Eftersom begrebet spiritualitet fokuserer på det religiøse liv, dets udtryk og former, dets teknik og dynamik, kan man selvfølgelig ikke abstrahere fra Niels Steensens liv. Afhandlingens indledes derfor med en relativt kort (80 sider) gennemgang af Steensens livsvej og værk, hvor forfatteren lægger vægt på, at Steensen under studierne i Nederlandene i begyndelsen af 1660'erne forlod sit hjemlands protestantiske kristendom og blev deist. Konversionen til den katolske Kirke i 1667 er derfor ikke en konversion fra protestantisme til katolicisme, men fra religionskritisk deisme til kristen tro i katolsk aftapning. På dette punkt uddyber og videreudvikler Sobiech teser, som forfatteren af disse linjer tidligere har fremsat. Afslutningsvis sammenfattes resultatet i en udlægning af en central Steensen-tekst, den såkaldte »Niels Steensens bøn«, dvs. struktureret efter en af Steensens egne tekster.

Alt dette gøres med en akribi, systematik og typisk germansk grundighed, der stedvis grænser til pedanteri, men som afgjort har sine positive sider. I sin akademiske perfektionisme og iver efter at dokumentere alt har forfatteren nemlig skabt noget, der delvis fungerer som en håndbog i Steensen-forskningen og -litteraturen, ganske særligt med hensyn til den teologisk-spirituelle side af sagen. Også af den grund vil Sobiechs afhandling danne det uomgængelige udgangspunkt for enhver yderligere teologisk, kulturhistorisk eller kirkehistorisk beskæftigelse med Steensens person.

Sebastian Olden-Jørgensen

BIRGITTE KRAGH: *Til jord skal du blive.... Dødens og begravelsens kulturhistorie i Danmark 1780 -1990*. Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 9, 2003.

På bagsiden præsenteres bogen som »den første samlede fremstilling af dødens kulturhistorie i Danmark, baseret på mere end 50 års forskning samt omfattende kildestudier (...) *Til jord skal du blive...* er et dansk modstykke til den franske kulturhistoriker Ariés berømte værk fra 1975 om dødens kulturhistorie og samtidig en evigt aktuel bog med budskab til både læg og lærd«. Det er måske ikke helt rigtigt, at det er den første eller eneste samlede fremstilling af dødens historie på dansk. Birgitte Kraghs værk er en del af den nye interesse for livets religiøse dimensioner, herunder døden og dens historie. Johan Fjord Jensen har f.eks. ligeledes i 2003 skrevet herom i »Vest for paradiset. Begravelsespladsernes natur«. Herudover kunne man nævne Inga Flotos »Dødsstraffens kulturhistorie. Ritualer og metoder 1600 – 2000« fra 2001.

Birgitte Kragh har på grundlag af mange års studier, herunder registrering af kirkegårde foretaget af 12 danske museer i årene 1990-91, suppleret med interviews om begravelsesskikke, skrevet et omfattende værk om opfattelse af døden og især begravelsesskikke i Danmark fra det moderne samfunds start til i dag.

Som strukturerende princip har Birgitte Kragh brugt Arnold van Genneps